

Over krokodillenvangers en schedeltentoonstellingen

Dit is een verhaal over pangererans, jagers op het eiland Kalimantan (Borneo) die een bijzondere manier hadden ontwikkeld om krokodillen te vangen. Hun diensten waren in de negentiende eeuw van groot belang voor de Banjarezen en voor het westers natuurhistorisch onderzoek.

AUTEUR ANDREAS WEBER

Zonder een schot te lossen konden de Banjarese krokodillenvangers van Kalimantan dieren vangen. De Duitse natuuronderzoeker Salomon Müller (1804-1864) raakte zeer van hen onder de indruk toen hij in de jaren dertig van de negentiende eeuw hun eiland verkende, in opdracht van koning Willem I. Dankzij de krokodillenvangers of *pangererans* kwam hij aan onbeschadigde schedels van de dieren. Die liggen nu onder de naam *Tomistoma schlegelii* in het depot van Naturalis Biodiversity Center in Leiden.

De afgebeelde krokodillenschedel is in het najaar van 1836 in Zuid-Kalimantan door Müller verzameld, samen met andere schedels en zelfs hele dieren. Hij was daar als lid van de Natuurkundige Commissie voor Nederlands-Indië, die het grootste door de Nederlandse overheid gefinancierde negentiende-eeuwse natuurhistorische verzamelproject uitvoerde. De commissie richtte zich tussen 1820 en 1850 op het bijebrengen van een koloniale natuurhistorische collectie, die aan het huidige Naturalis ten grondslag ligt.

In 1836 hadden Müller en zijn collega's de opdracht gekregen om vanuit de stad Banjarmasin aan de zuidkant van Kalimantan langs de Barito-rivier naar het noorden van het eiland te varen, een tocht van bijna 900 kilometer. Müller moest planten en dieren verzamelen en een bestaande kaart van het gebied verbeteren. Net zoals andere leden van de Natuurkundige Commissie kon hij daarbij gebruikmaken van een uitgebreide koloniale infrastructuur van schepen en tientallen dragers, gidsen, jagers, plantenverzamelaars en koloniale ambtenaren. De commissieleden werden vaak door meer dan zeventig helpers vergezeld.

Ondanks een uitgebreide voorbereiding en de ruime ondersteuning kwam Müller slechts per toeval in het bezit van deze krokodillenschedel. Bij de monding van de rivier de Karau, een zijtak van de Barito, zo'n 500 kilometer ten noorden van Banjarmasin, hoorde

TROFEE

De schedel van de onechte gaviaal, afkomstig van een 'schedel-tentoonstelling' op Kalimantan. Foto: Naturalis (Esther Dondorp).

Müller dat een krokodil tijdens een bruiloft een familielid van een lokale vorst had aangevallen en gedood. Om diens dood te wreken had de vorst enkele pangererans de opdracht gegeven om op jacht te gaan naar de boosdoener. Zo'n jacht begonnen de pangererans niet zomaar: er moest een bijzondere aanleiding zijn, zoals de 'moord' op een familielid of het doden van vee. In zo'n geval moest er wraak worden genomen op de krokodillen.

Voor de jacht hadden de jagers een bijzondere methode ontwikkeld. Terwijl natuuronderzoekers als Müller krokodillen afschoten en daardoor grote schade toebrachten aan het skelet, gebruikten pangererans ijzeren of houten haken die met kippen-, eenden-, apen- of hondenvlees waren geprepareerd en die ze aan een touw een halve meter boven het water hingen. Als de krokodil naar de prooi hapte, stak de haak in zijn kaak. Om te zorgen dat hij daar bleef zitten, hadden de jagers de uiteinden extra aangepunt. Als de krokodil eenmaal vastzat, verzwakte hij snel en konden de jagers hem aan land halen. Vaak leefde het dier dan nog en doodden de jagers het ter plekke.

‘Müller vond zelfs de beenderen van de overleden man in de maag van een krokodil’

Het vlees van krokodillen diende als voedsel en het vet van de dieren werd gebruikt als geneesmiddel tegen gewrichtspijn. Het geslachtsdeel van mannelijke *Tomistoma schlegelii* werd afgesneden, gedroogd en als afrodisiacum verkocht.

Daarnaast werden (delen van) de dieren tentoongesteld. En zo zag Müller het resultaat van de klopjacht bij de Karau, op een houten stellage dicht bij het dorpje Ketap. Daar waren verscheidene schedels en zelfs hele krokodillen te zien ter herinnering aan de pijnlijke dood van het overleden familielid. Müller maakte gebruik van de gelegenheid en mocht na enige onderhandeling en financiële compensatie enkele exemplaren meenemen. Later vond hij in de maag van een van de dieren zelfs de beenderen van de man die door het dier was gedood.

Tijdens zijn reis langs de Barito zag Müller diverse 'schedel-tentoonstellingen', zoals hij ze in zijn verslagen noemde. Aan de episode bij de Karaurivier heeft Naturalis meerdere schedels, beenderen en volledig geprepareerde exemplaren van de *Tomistoma schlegelii* overgehouden. De rode stip op het etiket van de afgebeelde schedel vertelt ons dat dit voorwerp belangrijk is voor de wetenschappelijke collectie van Naturalis. Objecten met rode stippen zijn type-exemplaren: geprepareerde dieren (of onderdelen daarvan) waarop de eerste wetenschappelijke beschrijving gebaseerd is. Ze zijn een ankerpunt voor biologen.

Op reis in gebieden ver van het centrum van de koloniale macht waren natuuronderzoekers zoals Müller in hoge mate afhankelijk van de manier waarop de lokale bevolking met de natuur omging. Voor de Banjarezen, bewoners van Kalimantan, waren *Tomistoma* geen wetenschappelijk object, maar doelwit van een wraakprocedure naar aanleiding van menselijke slachtoffers. In dit geval kon Müller daarvan profiteren, en daarmee ook de huidige generatie van krokodillenonderzoekers van Naturalis. ■

Andreas Weber is verbonden aan de Universiteit Twente.

Lees meer

Salomon Müller schreef over de krokodillen in 'Over de krokodillen van den Indischen Archipel', in: Coenraad Temminck et al. (red.), *Verhandelingen over de Natuurlijke Geschiedenis der Nederlandsche Overzeesche Bezittingen*, deel 3: Zoologie, (Leiden, 1839-1844), 1-26. Meer historische achtergrond is te vinden in Andreas Weber, 'Collecting colonial nature: European naturalists and the Netherlands Indies in the early nineteenth century', in: *BMGN - Low Countries Historical Review* 134 (2019), nr. 3, 72-95. Voor meer over de onechte gaviaal zie R.B. Stuebing, M.R. Bezuijnen en M. Auliya, 'The current and historic distribution of *Tomistoma Schlegelii*', in: *The Raffles Bulletin of Zoology* 54 (2006), nr. 1, 181-197.

Wonder

KAMIER

Special
WETENSCHAP &
DE KOLONIËN

SPECIAAL KATERN
**Koloniale
geschiedenis
in 20 objecten**

Psychiatrie in Nederlands-Indië • 100 jaar Hogeschool Bandung • Telescopen in de tropen

NUMMER
01
WETEN